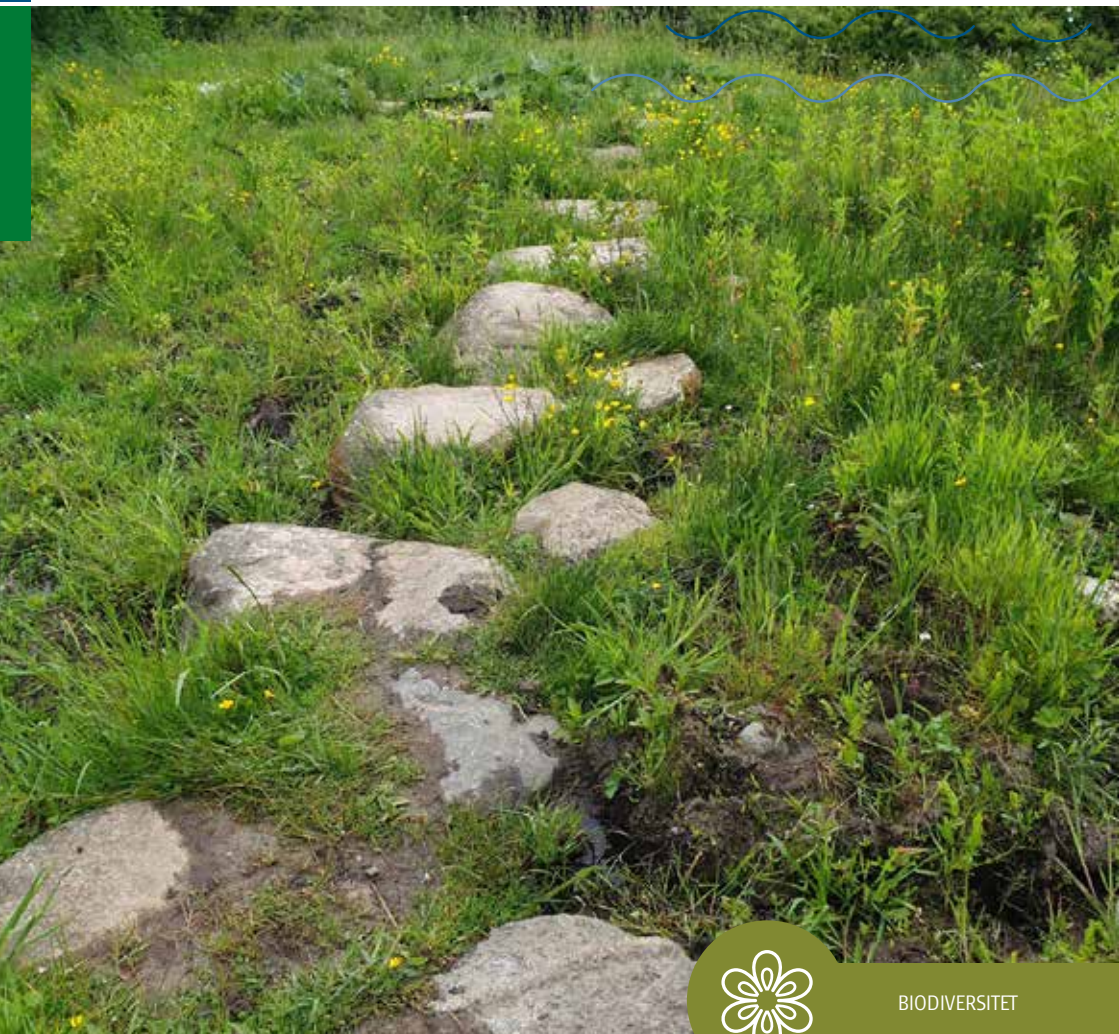

Middelfart
KOMMUNE

Byg bro til naturens rige

- Sådan inviterer du naturen
ind på din matrikel

BIODIVERSITET

Kolofon

Titel:

Byg bro til naturens rige

- Sådan inviterer du naturen ind på din matrikel

Udgivet: juni 2021

Udgivet af:

Middelfart Kommune

Natur og Miljø

Nytorv 9, 5500 Middelfart

Udarbejdet af:

Ann Berit Frostholm, *Nature Works*

i samarbejde med Middelfart Kommune

Fotos: Ann Berit Frostholm, *Nature Works*

Lay-out: Ole Olsen, MV Tryk a/s

Vil du vide mere om, hvad Middelfart Kommune gør for at fremme biodiversiteten, og hvordan vi sammen kan bygge bro til naturens rige, så klik ind på <https://natur.middelfart.dk/Biodiversitet>

**"For at give vores efterkommere mulighed
for at nyde naturens rigdom og
opfylde internationale konventioner,
er det nødvendigt, at vi alle overvejer
om vores påvirkning er nødvendig, og om
vi kan prioritere mere plads
til naturens egne processer."**

*Citat: Biodiversitetsstrategi, Middelfart Kommune,
Natur og Miljø 2019, s. 3*

*Larve af sommerfuglen
dagpåfugleøje på stor nælde,
almindelig kendt som
brændenælde*

Forord

Middelfart Kommune udgiver hæftet *Byg bro til naturens rige - Sådan inviterer du naturen ind på din matrikel* for at inspirere dig til, hvordan du kan give plads til den trængte vilde natur på din altan, i din by- og landbohave eller på dit erhvervsareal.

Vi kan alle hjælpe den trængte vilde natur ved at invitere sommerfugle, bier og træbukke ind i haverne. Med dem følger fugle, padde og pattedyr. Alt det kræver er en beslutning om at reservere plads til naturen.

Den største udfordring er vores syn på, hvad en have er. I hæftet finder du råd til, hvordan du kan give naturen plads, uanset om det skal være helt vildt eller vildt pænt. Etablering af vilde elementer på din matrikel koster noget tid og nogle kræfter mens du arbejder med det. Men du får mindre havearbejde i længden, når du følger naturens rytme, og du vil med garanti blive begavet med nye naturoplevelser.

Vi håber du vil være med til at bygge bro til naturens rige i Middelfart Kommune.

Rigtig god fornøjelse!
Middelfart Kommune

Indhold

Forord	5
Naturens mange ansigter	9
Giv naturen plads	10
Helt vildt eller vildt pænt	10
Otte grundsten til at skabe varieret natur	11
Vejen til succesoplevelser med vild natur	12
Det kan du gøre på dit sted	13
Farvel til gift og gødning	13
Hyld alderdommen	13
Træer og buske er bolig for mange i mange år	14
Lad højstubben stå	14
Veteraniser yngre træer	15
Plant insektvenlige hække, buskadser og træer	17
Oversigt over hjemmehørende træer og buske der tiltrækker insekter og fugle ...	18
Det livgivende vand	20
Sæt fuglebade ud	20
Lav et regnvandsbed	20
Grav en dam eller sø	21
Græsland og blomstrende enge	21
Sådan etableres blomstereng fra eksisterende plæne	23
Sådan etableres blomstereng på bar jord	23
Saml vilde frø i naturen til blomstereng og krukker	24
Slåning af græs- og blomstereng	24
Oversigt over føde- og værtsplanter	26
Brug sten i solrige område	28
Byg til matriklens vilde beboere	29
Scorekort for biodiversitet i haver	30
Hvis du vil vide mere	30
Nyttige links	30

Urophora styla (båndfluefamilien) på
agertidse, *Cirsium arvense*

Naturens mange ansigter

Nyder du foranderligheden over året? Smiler du, når pindsvinet går aftentur? Bobler det indeni, når de første sommerfugle viser sig om foråret? Eller undrer du dig over, hvorfor der egentlig ikke er mere liv på din matrikel?

Så er denne guide til mere liv på matriklen til dig! Her får du råd og vejledning til, hvordan du skaber rum til naturen, og bidrager til bygge bro til naturens rige i Middelfart Kommune.

Naturens ansigter er utallige. I Danmark anslår eksperter, at vi deler land og vand med mere end 40.000 vilde arter. Tænk engang! Mere end 40.000 "folkeslag" i vores lille land. De bor og lever alle vegne. I skoven, ved kysten, på engen, i byen og på landet. I revner og sprækker, i hulheder i gamle træer, i rødder, på blade, på bark, i frugter og frø kapsler, i søer og vandløb, på sten, under sten, i jorden, i luften. Ja nogle lever endda af lort og døde dyr!

Nogle af arterne er farverige, har en smuk lyd eller duft. Andre er travle med at etablere familie, bestøve planter, nedbryde blade, rense vand og luft, helt uden at vi ser det. Nogle arter trives snart sagt hvor som helst, og er derfor vidt udbredte. Andre har gennem tiden fundet en plads i naturens rige, i tæt samspil med få andre arter. De findes derfor kun de steder, hvor deres helt særlige krav til mad og bolig opfyldes.

I de her år er vi vidner til at mange arter, selv nogle af de helt almindelige, er på tilbage-tog i naturen omkring os. Når insekterne forsvinder i stort antal, som de gør nu, så har det alvorlige konsekvenser for hele fødekæden af fugle, fisk og pattedyr, der lever af dem. De specialiserede arter forsvinder og uddør. Årsagen er, at de har fået meget svært ved at finde føde og levesteder i skovene og på landet. Fordi vi mennesker er blevet rigtig dygtige til at tilpasse miljøet vores egne behov. Uden at tænke over det, har vi sløjftet boliger og spisesteder for op mod halvdelen af de arter, vi deler Danmark med.

Gennem naturgenopretning har vi lært, at naturen er taknemmelig. Rækker vi den en hånd, så kvitterer fugle, fisk og frøer i reglen med et "Ja tak!", og flytter ind i de nye naturområder. Men særligt planter og insekter som både fugle, fisk, padder og pattedyr lever af, lider under brugen af sprøjtegift og mangel på plads.

Vil du bygge bro til den vilde natur i en del af din have ved hus eller sommerhus, i kolonihaven, ved dit erhvervsdomicil eller på altanen, kan du gøre en stor forskel. Selv med små tiltag. Det er både sikkert og vist, at når vi giver plads til det vilde, så kvitterer naturen med et festfyrværkeri af farver, former og oplevelser, vi kan glædes over. Alt det kræver er, at du betragter dit sted med naturens øjne.

Tak for hjælpen!

Giv naturen plads

Vores private haver og erhvervsarealer er ikke oprindelig vild natur. Det er grønne rum, vi skaber og ændrer over tid. Vi bestemmer, hvad der skal have plads og hvor meget. I mange år har vi favoriseret smukke og særegne planter fra udlandet i vores haver, og flittigt slået græs. Men hvis du vil hjælpe arter som sommerfugle, bier og svirrefluer, så er det vigtigt at afse plads til de farverige og fine vilde planter, der vokser i naturen omkring os. Langt de fleste insekters larver kan nemlig kun leve på arter, der naturligt forekommer i Danmark, fordi larve og plante har tilpasset sig hinanden gennem titusindvis af år.

Uanset om du har en altan, en lille rækkehave, en gammel veletableret villahave, en stor landbohave eller et grønt erhvervsareal på flere tusinde kvadratmeter, så kan du aktivt beslutte at afsætte plads til det vilde dyre- og planteliv. Om du vil plante to krukker med bivenlige sommerblomster eller udlægge 1.000 eller flere kvadratmeter til blomstereng, så vil dyrene flokkes der.

Helt vildt eller vildt pænt

Hvor vild din matrikel skal være, og hvor meget plads vilde blomster, bier og naturens egne processer skal have på din altan, i din have eller på dit erhvervsareal, det bestemmer du. Inviterer du den vilde natur ind på din grund, så behøver det ikke blive til rod og kaos.

To eksempler på hvordan dødt ved kan få plads på grunden. Til venstre en stor uorganiseret stak træ i forskellige dimensioner. Til højre er de døde grene og stammer organiseret i pynkelige konstruktioner. To helt forskellige udtryk der begge giver god plads til insekter, firben og andre dyr.

Der er flere måder at gøre det på. Du kan være helt vild og lægge hele matriklen om til krat, sø og gammel skov på en gang. Du kan også gøre det vildt pænt med afgrænsede bede tilpasset dit sted og din havestil, og med organiserede stabler af sten og dødt ved, så naboer og besøgende kan se, at der er mening bag vildskaben. Eller du kan nøjes med at dedikere nogle krukker på altanen med nogle få velvalgte planter med lang blomstringssæson. Uanset om du er til vildnis eller stramme linjer, så findes der urter, buske og træer, der kan trives på din grund.

Du kan altid beslutte at give naturen mere plads, stramme op eller give frit spil på større områder, når du får fornemmelse for hvad der virker hos dig. Hvis det ikke bliver som du håbede, så kan du altid lave et element om og prøve noget andet. Uanset, så tag dig tid til at opleve det liv der følger med.

Otte grundsten til at skabe varieret natur

Byg på de grundsten der er på dit sted. Jo flere forskellige levesteder der er på din grund, jo flere forskellige arter får mulighed for at flytte ind. Og dét betyder flere oplevelser, når du forår, sommer, efterår og vinter nyder livet fra altanen, haven eller ud gennem vinduet på kontoret.

De otte grundsten der har betydning for livet på matriklen

1. Jordbund	Hvilken slags jord er der – tung lerjord, muldjord, sandet, gruset eller stenet jord – og er det samme jordbundstype over det hele?
2. Vand	Er der steder hvor vandet samler sig, når det regner meget, eller er der en havedam, et fuglebad eller et regnvandsbed?
3. Lysforhold	Hvor er der lys og skygge, og hvordan vandrer solen hen over grunden eller altanen i løbet af dagen? Er der steder, der bliver særligt varme eller er meget skyggefulde?
4. Struktur	Skråner grunden, er der små forhøjninger, etagebede, flad plæne, stauder, buske og træer i få eller mange forskellige højder?
5. Variation	Er der allerede mange forskellige slags planter, buske og træer eller er det en plæne med nogle få rhododendronbuske? Er der vand, sten og dødt ved?
6. Plads	Hvor meget plads er der afsat, hvor naturen får lov til at råde, og trangen til at luge og ordne er trådt i baggrunden?
7. Dynamik	Er der bede med faste stauder og brun jord imellem? Er der regnvandsbed? Klippes plænen i samme højde eller i forskellige højder? Får de planter, der kommer af sig selv lov til at gro hvor de spirer? Står gamle træer og forfalder?
8. Tid	Tiden er en vigtig faktor. Du kan med rulle-urte-græsmåtter skabe in-sektbuffet på ingen tid. Men du kan også væbne dig med tålmodighed og lade de vilde planter selv finde vej til din grund.

Læg mærke til hvad der særligt kendetegner din grund. Undersøg de otte grundsten, der har betydning for livet der. Tegn eventuelt en hurtig skitse af din grund som den er nu, hvor du med punkter og skravering gør dine noter.

Bagerst i hæftet finder du en gengivelse af Aarhus Universitets scorekort til biodiversitet i haver. Print skemaet ud og gå en tur ud på din grund. Kig på den med nye øjne. Hvor er der fugleskjul og redepladser? Hvor møder du pindsvin og tudser? Er der et sted hvor bier og sommerfugle sværmer på varme sommerdage? Er der vand, som lokker guldsmede og frøer til? Er der træer eller buske med duftende blomster, bær og frugter? Er der sten som firben og sommerfugle kan varme sig på? Et gammelt træ med furet bark og hulheder efter døde grene? Hvor mange elementer kan du krydse af?

Vejen til succesoplevelser med vild natur

Har du lyst og kræfter til det, kan du ændre på både jordbundsforhold og tilgængeligheden af vand, justere på lys og skygge ved at fælde og plante og skabe flere strukturer ved at bygge jordvolde, stendiger, grave fordybninger ud og plante vækster, der får forskellig højde med tiden. Men du får lettest succes med det vilde, hvis du bygger på de grundsten, der er tilstede, og arbejder med naturen hen over året.

Er din grund sandet og solrig, så vælg insektvenlige planter, der trives i sandet jord og læg store sten ud som solfangere. Er din grund skyggefuld, så sats på at skabe et skovmiljø, hvor skygge, fugtighed og dødt ved giver plads til svampe og biller og bier om foråret. Har du tung lerjord, så plant hjemmehørende træer og buske, lav kvashegn og havedam.

Giv slip på ideen om, at bestemte planter skal gro bestemte steder. Tørre somre vil favorisere nogle planter, mens våde somre vil favorisere andre planter. Det giver dynamik på grunden, hvis du lærer at elske tilfældighederne, og slipper kontroltrangen.

Start på et niveau, hvor du kan være med. Lad vildskaben brede sig derfra, og vær tilfreds med dit bidrag til en vildere verden. Vær vedholdende. Der findes ikke et quickfix til en vild og mangfoldig naturgrund. Hvis noget ikke lykkedes, så prøv igen, eller prøv noget andet.

I forgrunden ses den vilde danske planteart hulkravet kodriver. Planten er karakteristisk for åbne græsningsskaber som fugtige enge og overdrev, og forekommer også i gamle græsplæner, der drives naturnært uden gift og gødning. I baggrunden ses mælkebøtte. Hulkravet kodriver er en rigtig forårsbebuder, der blomstrer i april og maj, og bestøves af insekter. Også mælkebøtte er en vigtig fødekilde for fugle og insekter i foråret.

Det kan du gøre på dit sted

På de følgende sider finder du råd og vejledning til, hvordan du kan lave nogle af de elementer, der tiltrækker bier, sommerfugle, fugle og andre dyr til haven. Du finder også skemaer med planter, træer og buske der er gode fødekilder og skjul.

Farvel til gift og gødning

Vil du se livet blomstre på din grund, så er regel nummer ét at undgå brug af gift og gødning. Gift har netop til formål at bekæmpe insekter, svampe, laver og vilde planter i bede, plæner og flisegange. Du kan komme af med dit ukrudt på et øjeblik helt uden gift og arbejde. Skift dit blik og se ukrudtet som de vilde og smukke planter de er, og nyd dem i stedet. De vilde planter, vi kalder ukrudt, er ofte meget vigtige for insekter og fugle.

Mange af de plantearter som giver nektar og pollen til bier og sommerfugle trives bedst i en næringsfattig jord. Brug derfor kun muldjord og gødning i rosenbed og køkkenhave, og lad områder hvor de vilde blomstrende planter er velkomne gå fri. Find tålmodigheden frem når bladlusene sætter ind i rosenbedet, så vil naturens egne skadedyrsbekæmpere – mariehøns, ørentviste, svirrefluer og flere andre komme dig og planterne til undsætning.

Hylde alderdommen

Tag scorekortet fra din havevandring frem igen. Se på de steder, hvor du allerede kan høste point. Bevar dem.

Svirreflue suger nektar på blomstrende vedbend i september.

Har du fx gamle træer på grunden, så lad dem stå så længe du kan. I stedet for at fælde dem, så overvej om de kan beskæres og derved bevares. Det tager en menneskealder og mere til for et træ at vokse og blive gammelt, furet og hullet til gavn for svampe, biller, flagermus, egern, mår og fugle som flagspætte og natugle.

Har du en gammel græsplæne med storkenæb, ranunkel, røllike, kløver, mælkebøtte, grønhåret høgeskæg, hønsetarm, vejbred, brunelle, mosser og svampe? Bevar den og lad den gro, i stedet for at lægge den om og udså en engblanding. Holder du op med at slå plænen i de mest artsrige områder, så vil de blomstrende urter kvittere med gule, hvide, blå og lilla blomster det meste af sæsonen.

Et gammelt buskads med hylde, hassel, hvidtjørn, vedbend og liguster kan være et vigtigt

rede- og skjulested for fugle og byde på nektar og pollen til bier og svirrefluer. I gamle haver vil der ofte vokse martsviol, erantis, vintergæk og krokus under buskene. Her kommer vi nemlig sjældent med hakkejernet, fordi grenene skygger for andre planter. De tidlige løg- og knoldplanter giver nektar til insekterne tidligt på året.

Kig igen på scorekortet. Er der nogle elementer, som du har lyst til at give plads på din grund? Nogle som er lette at passe ind?

Træer og buske er bolig for mange i mange år

Gamle træer er veteraner. De har toppet i livet. Men selv i alderdommen og langt ind i døden er de bolig og buffet for mange andre arter. Et utal af insekter lever på og i træerne. Fra rod til top og fra inderst til yderst. Mange svampe lever af at nedbryde døde træer, så energi og næringsstoffer frigives til nye planter.

Skal træet bruges til brænde, så byg en vedstak og lad smådyrene få en midlertidig bolig indtil brændet skal bruges.

Lad højstubben stå

Et stort træ, der skygger for meget eller har store døde grene, kan beskæres, så stammen står tilbage i 3-5 meters højde. Stammen vil være længe om at blive nedbrudt, men vil ganske hurtigt tiltrække flagspætten, der laver redehuller i det døde træ, som på fotoet til venstre. Plant vedbend og vild kaprifolie ved stammens fod og lad planterne klatre op og dække stammen. Det vil give føde og skjul til insekter og fugle.

Lad et stykke af stammen eller de store døde grene ligge på jorden til naturlig nedbrydning.

Skal træet bruges til brænde, så byg en vedstak og lad smådyrene få en midlertidig bolig indtil brændet skal bruges.

Højstub af hestekastanje med spættehuller omgivet af hylde og hasselbuske.

Veteraniser yngre træer

Har du halvgamle træer kan du veteranisere dem, så de hurtigere får sprækker, hulheder og døde grene. En god anledning til at finde ørnenæb eller motorsav frem. En metode er styning, hvor hovedstammen skæres af i cirka to meters højde. Lad et par sidegrene

Styning af yngre asketræ hjælper veteranisering på vej og giver grene til kvashegn.

Tip: Du kan så musevikke, gærdevikke og gul fladbælg eller plante vild kaprifolie eller vedbend op ad kvashegnet, så bliver det levende og farverigt at se på om sommeren. Planter du slyngplanter, så sørg for at der er afstand ind til naboen fx ved at slå et spor langs skel, så der ikke sker uønsket spredning gennem hækken.

være tilbage. De skal trække næring til træet. Ellers går det ud. Lige under den fjernede stamme skyder de fleste løvtræer nye grene, der allerede første år danner en ny krone. Ved at beskære den nye krone cirka hvert 5.-10. år dannes med tiden knuder og hulheder, som giver plads til insekter, flagermus og fugle.

Afskårne grene fra træer og buske kan samles i en kvasbunke eller et kvashegn til gavn for pindsvin og gærdesmutte. Så slipper du for at køre det på genbrugspladsen. Jo større en kvasbunke er, des mere tørt og varmt bliver der i dens midte. Læg bunken et stykke væk fra bygninger. Så får du ikke uønsket småkravl indendørs.

Byg et kvashegn ved at banke grene med en diameter på ca. 10 cm og en længde på 1,5 m i jorden parvist. Der skal være omkring 45 cm imellem på den korte led og ca. 1,5 meter

En fritstående vedstak et sted på matriklen er en god måde at tilgode biodiversiteten på, indtil du skal bruge brændet.

Med et kvashegn hjælper du gærdesmutten med nye redepladser. Samtidig slipper du for at køre dit grenafklip på genbrugspladsen.

imellem på den lange led. Læg grenaffaldet mellem stolperne og pres det sammen. Det vil med tiden nedbrydes, så du kan blive ved med at fylde nyt ovenpå, når du trimmer buskene. Et kvashegn kan give læ ved bålpladsen eller køkkenhaven, eller fungere som bagtæppe for kompostbeholderen. Integrer dem i børnenes legeplads ved at lave dem snoede og med gennemgang flere steder. Perfekt til fangeleg og gemme.

Plant insektvenlige hække, buskadser og træer

Uanset jordtype jord og om der er meget sol eller skygge, så findes der hjemmehørende træer og buske, som kan plantes til gavn for dyrelivet. I skemaet på side 18-19, finder du inspiration til, hvad du kan plante for at fremme biodiversiteten.

Skal hækken ind til naboen fornyes eller skal der træer og buske til, så har du allertid mulighed for at bygge bro til naturen. Hvidtjorn og navr er glimrende hækplanter. Ved at vælge blomstrende eller frugt bærende træer og buske ud fra skemaet på side 18-19, så kan du i løbet af ganske kort tid skabe en madbuffet for et væld af dyr. Har du plads så etabler et krat på 5 x 5 meter med fem eller flere forskellige blomstrende buske. Bor du landligt kan du opleve hjortevildt søge skjul i et krat af den størrelse.

Krat af vildtvoksende liguster, hylde, ask og gran tiltrækker mange småfugle året rundt, og insekter når hylde og liguster blomstrer.

Tip: Pas på fugle der yngler i hække, buske og træer. Vent med at klippe hækken til efter 1. august, så er småfuglene færdige med at yngle og blomstring i vid udstrækning overstået. Undgå at fælde og beskære buske og træer fra 1. marts til 31. august, så har også de større fugle fået deres unger på vingerne. Kan du ikke lade være med at klippe hæk før, så kig godt efter reder og undgå at klippe i nærheden af dem.

Oversigt over hjemmehørende træer og buske der tiltrækker insekter og fugle

Navn <i>*betyder vigtig fødekilde for bestøvere</i>	Funktion Føde = F Rede = R Skjul = S Vært = V	Voksested	Højde	Blomstrings- periode
KLATREPLANTE (lian)				
Almindelig gedeblad (kaprifolium) <i>Lonicera periclymenum</i>	F, V	Muld, Ler, Sandet, Tør	<15 m	Maj - august
Vedbend* <i>Hedera helix</i>	F, R, S, V	Muld, Tør	<30 m	September - oktober
BUSK				
Bened <i>Eunymus europaeus</i>	F, S	Sandet, Tør	8 m	Maj - juni
Brombær, almindelig* <i>Rubus plicatus</i>	F, R, S	Muld, Tør	2 m	Maj - september
Hassel* <i>Corylus avellana</i>	F, R, S, V	Muld, Tør	10 m	Marts - april
Hvidtjørn, almindelig* <i>Crataegus laevigata</i>	F, R, S, V	Muld, Sandet, Tør	8 m	Maj - juni
Hvidtjørn, engriflet* <i>Crataegus monogyna</i>	F, R, S, V	Muld, Sandet, Tør	12 m	Juni
Hyld, almindelig <i>Sambucus nigra</i>	F, R, S, V	Muld, Sandet, Tør	5 m	Juni - juli
Kornel, rød <i>Cornus sanguinea</i>	F, R, S	Muld, Tør	5 m	Maj - juni
Kvalkved <i>Viburnum opulus</i>	F, R, S	Muld, Ler Fugtig	4 m	Juni
Pil, grå* <i>Salix cinerea</i>	F, S, V	Muld, Ler Fugtig	6 m	April - maj
Ribs* <i>Ribes rubrum</i>	F, R	Muld, Tør	2 m	Maj - juni
Rose, hunde* <i>Rosa canina</i>	F, R, S, V	Muld, Sandet, Tør	3 m	Juni - juli
Rose, æble* <i>Rosa rubiginosa</i>	F, R, S, V	Muld, Sandet, Tør	3 m	Juni - juli
Slåen* <i>Prunus spinosa</i>	F, R, S, V	Muld, Sandet, Tør	3 m	April - Maj

BUSK (forsat)				
Solbær* <i>Ribes nigrum</i>	F, V	Muld, Fugtig	2 m	Maj - juni
Tørst* <i>Frangula alnus</i>	F, V	Muld, Fugtig	6 m	Juni - juli
Vrietorn <i>Rhamnus cathartica</i>	F, V	Muld, Sandet, Tør	6 m	Maj - juni
TRÆ				
Ask <i>Fraxinus excelsior</i>	F, R, S	Muld, Ler Fugtig	35 m	Maj
Birk, dun <i>Betula pubescens</i>	F, S, V	Muld, Ler Fugtig	20 m	Maj
Birk, vorte <i>Betula pendula</i>	F, S, V	Muld, Tør	25 m	Maj
Eg, stilk* <i>Quercus robur</i>	F, R, S, V	Muld, Sandet, Tør	35 m	Juni
El, rød <i>Alnus glutinosa</i>	F, R, S	Muld, Ler Fugtig	20 m	Marts - april
Elm, storbladet <i>Ulmus glabra</i>	F, R, S, V	Muld, Sand Tør	35 m	April
Fyr, skov <i>Pinus sylvestris</i>	F, R, S	Muld, Sandet, Tør	30 m	Maj - juni
Kirsebær, fugle* <i>Prunus avium</i>	F, R, S, V	Muld, Tør	20 m	Maj
Lind, småbladet* <i>Tilia cordata</i>	F, V	Muld, Tør	35 m	Juli
Løn, spids* <i>Acer platanoides</i>	F, R, S	Muld, Tør	30 m	Maj
Navr* <i>Acer campestre</i>	F, R, S, V	Muld, Sandet, Tør	15 m	Maj - juni
Pil, selje* <i>Salix caprea</i>	F, S, V	Muld, Sandet, Tør	10 m	April - maj
Røn, almindelig* <i>Sorbus aucuparia</i>	F, R, V	Muld, Sandet, Tør	10 m	Maj - juni
Røn, selje* <i>Sorbus intermedia</i>	F, R, V	Muld, Ler Fugtig	15 m	Maj - juni
Æble, vild* <i>Malus sylvestris</i>	F, R, S, V	Muld, Ler Sandet, Tør	8 m	Maj - juni

Det livgivende vand

Vand er forudsætningen for alt liv. Der findes ikke en art på planeten, som ikke har brug for vand. Mange arter lever helt eller delvist i vand, fx vandsalamander, butsnudet frø, skivevandkalv, vårfly og springhale. Du kan derfor gøre en stor forskel for biodiversiteten ved at have åbent vand på grunden eller altanen.

Sæt fuglebade ud

Et vandfad i jordniveau giver vand til pindsvin og andre smådyr. Hævet op på en piedestal kan et vandfad give fuglene et trygt bad uden fare for katte. I tørre perioder vil du opleve flyvende insekter drikke vand i et vandfad. Bor du med altan kan du sætte et fuglebad op på et hjørne af afskærmningen. Her vil fugle komme forbi og du kan også lokke sommerfugle, bier og guldsmede til at slukke tørsten på en varm sommerdag.

Der findes fuglebade til enhver smag. Fuglebade fylder ikke meget. Der er derfor mange placeringsmuligheder. Husk at fylde vand i fuglebadet når det er tørt i vejret både sommer og vinter.

Lav et regnvandsbed

Du kan også etablere et regnvandsbed ved at tilføre noget af regnvandet fra taget på hus, skur eller carport. I et regnvandsbed vil der stå vand i perioder, når det regner kraftigt. Derfra siver det langsomt ned i jorden, så bedet vil være fugtigt i nogen tid efter regnskyllet. Skrubtudserne, der tager mange snegle, foretrækker et fugtigt og skyggefuldt miljø.

Nøkkerose er naturens egen flydeplante. De trives fint i etablerede damme og søer, men kræver et vandspejl af en vis størrelse for ikke at brede sig så meget, at den skygger livet under vand væk.

Tip: Plant sumplanter som engkabelleje, kattehale, engkarse, engnellikerod, engforglemmigøj, gul iris og vejbredekeblad, der har rødderne i fugtig jord. Sæt flydeplanter som almindelig frøbid, hvid nøkkerose, krebsklo, vandranunkel og vandpileurt, der har rødder på bunden i op til 2-3 meters dybde. Sæt undervandsplanter som almindelig vandkrans, græsbladet vandaks og akstusindblad som giver skjul og føde til dyrelivet under vandoverfladen.

Grav en dam eller sø

Har du mulighed for at anlægge en dam, eller ligefrem en mindre sø, så skaber du et levested for flere arter. Især hvis du undlader at udsætte fisk, så kan det blive et sandt eldorado for vandsalamandre og frøer. Har du et lidt større vandspejl vil du også kunne opleve guldsmede og flagermus på jagt efter insekter over vandfladen.

En nygravet lavvandet sø knap et år efter etablering. Søens størrelse varierer med mængden af nedbør.

Hvis du vil grave en sø, er det en god ide at spørge kommunen om det kræver en tilladelse, før du går i gang. En havedam kræver i reglen bassinfolie. Med mindre grundvandet løber nær jordoverfladen. Så kan du være heldig, at havedammen eller søen fyldes op af sig selv. Anlæg vandhullet et solrigt sted uden skyggende træer i nærheden. Form og dybde kan variere. Mindst en side skal være skrå, så dyr kan komme op af vandet. Er du til et stramt design kan et aflangt spejl bassin kantet med få vilde urter og velplacerede trædesten, der varmes i solen, blive et smukt levested. Grav hullet lidt større end du ønsker, så bliver der plads til en foring med 10 cm stampet ler eller bassinfolie. Graver du en lille lavvandet vig på cirka 50 cm dybde i fuld sol, så skaber du en klækkeplads for haletudser. Der skal gerne være en dyb ende på mindst 90 cm, så vandhullet ikke bundfryser i en kold vinter. Grav en hylde hele vejen rundt foroven med en spade. Her kan du sætte sumpplanter og lægge sten.

Græsland og blomstrende enge

Drømmen om en blomstrende eng er let at tage til sig. Smukt ser det ud en junidag, når insekterne summer over et farvehav. I den vilde natur er ganske mange insekter og fugle knyttet til de blomstrende sletter, og det er også her haren finder mad. Her er variation

alfa og omega. Insekter der forekommer i Danmark har gennem evolutionen tilpasset deres levevis til de planter, som hører hjemme i naturen her. Nogle arter kræver helt bestemte planter til deres æg og larver, andre kræver blomster med kronrør i bestemte længder, som deres tunger og snabler er tilpasset. Og nogle planter er buffet for et utal af insekter, fx kællingetand og lancetbladet vejbred.

Der vokser mange forskellige plantearter i blomsterengen. Her ses blandt andet almindelig røllike, krybende ærenpris, rød tvetand og døvnælde i en plæne under omlægning til blomstereng.

I skemaet på side 26 kan du se forslag til blomstrende planter som giver føde for larver og voksne insekter i hele sæsonen. Sammensæt selv til eng, bede eller krukker på altanen. Vælg plantearter der passer til jordtypen og gerne arter som findes i naturområder nær dig. På den måde hjælper du de arter, der lever i nærheden, og du får lettest succes med blomsterengen.

Har du fed lerjord, så er blomstereng ikke det oplagte valg. Blomsterengen får du lettest succes med, hvis du har en sandet jord eller en let muldjord. Anlæg blomsterengen et solrigt sted på grunden, og gerne steder hvor der er eller kan skabes læ. Bevar noget af græsset. Græsserne er vigtige for sommerfugle som randøjer.

Sådan etableres blomstereng fra eksisterende plæne

Har du en gammel græsplæne med mos og små blomster hist og her, så er første skridt at lade græsset gro om foråret. Slå gangstier og de lege- og opholdsarealer du har brug for, og lad resten gro. Undgå at slå steder med mange blomster. Nyd dem når de vokser frem i græsset. Og nyd at plæneklippingen er reduceret betragteligt.

Om vinteren og i det tidlige forår kan du rive mos ud af plænen, hvis du vil have flere blomstrende planter i den kommende sæson. Det giver lys og luft, så frø fra de blomstrende planter lettere kan spire. Vend eventuelt nogle græstørv – minimum 0,5 x 0,5 meter – og så frø fra vilde blomster om efteråret eller foråret. Jordtemperaturen skal være omkring 12 grader for at planterne spirer. Har muldvarp og mosegris været flittige, så udnyt skuddene. De er perfekte såbete for nye små planter. Sås der direkte i græsplænen bliver de unge blomsterplanter hurtigt kvalt af græsset og blomsterfloret udebliver.

Sådan etableres blomstereng på bar jord

Har du bar jord, fx fordi du nedlægger køkkenhaven eller dit hus er nybygget, så er processen lidt anderledes. Kig på hvilke slags naturområder der findes nærmest din grund og hvilke planter der gror der. Ved at indrette et miljø der ligner dem, vil du kunne lave et mikrolevested for de arter, der lever i lokalområdet.

Vil du gerne have arter til nærringsfattig jord som blåhat og liden klokke, så må du købe godt med bakkegrus, hvis ikke jorden i forvejen er sandet. Gruset lægges over muldjorden i et 10 cm lag, eller det kan blandes i jorden i vækstlaget – de øverste 10-20 cm hvis jorden er fri for græsser. Maksimalt 50 % må være muldjord, resten skal være bakkegrus. Bland eventuelt kalk i hvis du vil have arter som fx skabiose.

Når jorden er forberedt, kan du enten vente og se hvad der kommer af sig selv, du kan samle frø fra de lokale planter i naturen, eller du kan bestille engblomst-frøblandinger med frø af danske planter hos velassorterede frøforhandlere fx på internettet. Vælg en blanding uden græsfrø. Græsserne skal nok komme af sig selv. Det kan være nødvendigt at luge ud i planter som agertidse, agersvinemælk, agerpadderok, følfod, gråbynke, kruset skræppe og kvikgræs, der hurtigt kan overtage hele arealet, hvis de får fat før de øvrige planter. De bekæmpes ved at fjerne frøstande og ved at udsulte og/eller fjerne rødderne. Planter som skvalderkål, stor nælde, almindelig vorterod og agersnerle kan også være tæppedannende. Men de er samtidig vigtige for insekter og fugle, så undgå at luge planterne helt bort, men begræns i stedet deres udbredelse til nogle få øer. Men ellers er det bare at nyde synet og plukke en buket.

Tip: Så planten liden skjaldler i græsplænen eller den nysåede blomstereng. Liden skjaldler snylter på græsserne, og vil med tiden svække dem, så de blomstrende planter får bedre plads. Frøene kan købes hos velassorterede frøforhandlere, fx på internettet.

Saml vilde frø i naturen til blomstereng og krukker

Har du ikke travlt med transformationen, så tag frø af vilde planter og så dem ud på din grund eller i krukker. Saml frøene når de er modne og falder af planten, og så dem direkte derefter. Så følger du naturens rytme. Typisk i august, september og oktober og frem til frosten høstes frø. Når du det ikke, kan du så frø ud i foråret. Læg da frøene i fryseren et par døgn inden du sår ud. Det giver ikke den samme spirevillighed som ved efterårssåning, men mange planter vil spire fint.

Hvidkløver vokser villigt i en krukke og blomstrer længe til gavn for humlebier.

Slåning af græs- og blomstereng

Der er mange meninger om slåning af græs- og blomsterenge. Har du valgt at omlægge en eksisterende græsplæne til blomstereng, kan det være nødvendigt at slå græsset mellem stierne i juni, september og november, hvis det er et lunt og fugtigt efterår. Fjern det afslåede materiale. Det fjerner næring og hjælper de blomstrende planter til at få mere lys, plads og grokraft.

Er der en god balance mellem græs og blomstrende urter, så kan du nøjes med at slå arealet i bund en gang sidst i september. På den veletablerede blomstereng slås op til 2/3 af arealet. Lad 1/3 stå uslået vinteren over. Her vil æg og pupper overvintré. Skift områder fra år til år, så det ikke er det samme areal der springes over hvert år.

Varier klipningen på arealer der skal slås flere gange over sommeren. Metoden "fulde-

Tip: Saml fra grøftkanter, fra enge, overdrev og skove, som der er adgang til.

Du må ikke høste fra andens mands jord med mindre du har fået lov, og du må ikke høste frø af fredede planter som fx de vilde orkideer.

Det er kun frø og stiklinger du må tage fra naturen, og kun til eget brug.

Du må ikke grave planter op. Går du på frøjagt bliver det med garanti en helt anderledes måde du kommer til at opleve naturen på. Hund, børn, kæresten og bedsteforældre kan sagtens hjælpe.

mandsslåning", hvor du slår arealer tilfældigt rundt på grunden, giver hurtigt stor variation. Slå stier og opholdsarealer med plæneklipper i 1-2 gange klipperens bredde efter behov, og de øvrige arealer med le eller buskrydder. Meget store haver og erhvervsarealer kan slås med maskinkraft. I den helt vilde sommerfuglehøve vil op til 90 % af arealet være engblomster og græsser, så blot 10 % af arealet slås med plæneklipper rutinemæssigt.

Det slåede materiale kan lægges i en høstak vinteren over, og blive vinterhi for pindsvin og salamander. Om foråret kan det halvt formuldede materiale bruges som gødning i køkkenhaven og bunddække i prydbede. Større mængder kan køres på genbrugspladsen, hvis ikke en lokal dyreholder kan bruge høet.

Frøstand af vild gulerod, august

Oversigt over føde- og værtsplanter

Navn	Blomsring	Stener	Sandet	Muld	Leret	Fugtig	Føde	Vært
Akeleje, <i>Aquilegia vulgaris</i>	Maj - juli			X		X	X	
Bakkenellike, <i>Dianthus deltoides</i>	Juli - august		X					
Bidende stenurt, <i>Sedum acre</i>	Juni	X	X				X	
Blåhat, <i>Knautia arvensis</i>	Juni - August		X				X	
Djævelsbid, <i>Succia pratensis</i>	August - september		X	X		X	X	
Engelskræs, <i>Armeria maritima</i>	Maj - september		X				X	
Engkarse, <i>Cardamine pratensis</i>	Maj			X		X		X
Engnellikerod, <i>Geum rivale</i>	Maj				X	X	X	
Erantis, <i>Eranthis hyemalis</i>	Januar - marts			X	X		X	
Følfod, <i>Tussilago farfara</i>	Marts - maj	X	X	X	X	X	X	
Hjortetrost, <i>Atropurpureum Eupatorium</i>	Juli - september			X	X	X		
Hvid okseøje, <i>Leucanthemum vulgare</i>	Maj - juli		X	X			X	
Kartebolle, gærde, <i>Dipsacus fullonum</i>	Juli - august	X	X	X			X	
Katost, almindelig, <i>Malva sylvestris</i>	Juli - oktober			X	X		X	
Kattehale, <i>Lythrum salicaria</i>	Juli - september			X	X	X	X	
Kløver, rød, <i>Trifolium pratense</i>	Juni - august			X	X		X	
Knopurt, almindelig, <i>Centaurea jacea</i>	Juli - september		X	X		X	X	
Kongelys, mørk, <i>Verbascum nigrum</i>	Juni - juli			X	X	X	X	X
Kongepen, alm., <i>Hypochoeris radicata</i>	Juni - september		X	X	X		X	
Kornet stenbræk, <i>Saxifraga granulata</i>	Maj - juni	X	X				X	
Krokus, <i>Crocus vernus</i>	Februar - marts						X	
Kællingetand, alm., <i>Lotus corniculatus</i>	Juni - august		X	X	X		X	X
Løgkarse, <i>Alliaria petiolata</i>	April - august			X	X		X	X
Martsviol, <i>Viola Odorata</i>	Marts - maj	X	X	X			X	X
Mjødurt, <i>Filipendula ulmaria</i>	Juni - august			X	X	X	X	
Musevikke, <i>Vicia cracca</i>	Juni - august			X		X	X	X
Rød tvetand, <i>Lamium purpureum</i>	April - oktober			X	X	X	X	
Røllike, <i>Achillea millefolium</i>	Juni - september		X	X	X		X	
Sankthansurt, <i>Hylotelephium telephium</i>	August - september	X	X	X		X	X	
Slangehoved, <i>Echium vulgare</i>	Juni - juli	X	X				X	
Stor nælde, <i>Urtica dioica</i>	Juni - september			X	X		X	X
Syre, almindelig, <i>Rumex acetosa</i>	Maj - juni		X	X				X
Tidsel, horse, <i>Cirsium vulgare</i>	Juli - september			X	X		X	X
Timian, bredbladet, <i>Thymus pulegioides</i>	Juli - august		X		X		X	X
Torskemund, almindelig, <i>Linaria vulgaris</i>	Juli - september	X	X	X			X	
Vejbred, lancetbladet, <i>Plantago lanceolata</i>	Maj - august		X	X	X		X	X
Vild gulerod, <i>Daucus carota</i>	Juli - september		X	X	X		X	X

Oversigten rummer plantearter til forskellige jordtyper, til mange arter og til hele sæsonen, der forekommer vildt i naturen.

*Høslæt på havens eng i juni
før græsserne kaster frø.*

Brug sten i solrige områder

Sten giver rasteplasser og skjul. Firben og sommerfugle bruger stenene som radiator til opvarmning af kroppen, mens edderkopper, bænkebidere, skolopendere og andre små insekter vil gemme sig i hulrum mellem stenene. Brug de sten du har til overs eller anskaf et læs marksten. Brug sten der er samme størrelse som din håndflade, ca. 20 cm på den lange led, eller større. Varier gerne med store marksten eller kampesten.

Der er mange måder, du kan sætte sten på. Læg fx større sten enkeltvis et solrigt sted på grunden, hvor de kan suge varme til sig. Det kan være i et bed, som terrassekant, som en del af plænen eller under udhænget ved en sydvendt mur. Sørg for over sommeren at holde stenene fri for planter der skygger.

Marksten kan samles i en bunke eller organiseres i en pænstensætning. Uanset facon vil insekter og firben finde stenene attraktive.

Læg sten i forskellig størrelse i en dyng. I stor skala kan sten udlægges på sydvendte skrånninger og i tilknytning til søer, på de sider der hurtigst opvarmes. I mindre skala kan stendynger fungere som rumdeler mellem nyttehøve og den vilde have eller på solsiden af skuret. Lad stendyngen vokse i omfang, så den bliver omkring en halv meter høj og gerne fem kvadratmeter i udstrækning.

Et gammeldags stendige i minimum en halv meters højde, svarende til tre sten ovenpå hinanden, kan fungere som skel til nabo eller vej, rumdeler eller indramning af et vandbassin eller terrassen. Du kan eventuelt bygge solrige siddepladser ind i stendiget. Etableret i solen kan et stendige blive voksested for vilde planter som bidende stenurt, kornet stenbræk, smalbladet timian, liden klokke, eller kamille. Står stendiget delvist i skygge, vil der med tiden vokse mosser frem. Stendiget er med huller og sprækker levested for firben og mange insekter, også vilde bier.

Tip: Har du en større syd- eller sydvestvendt altan, så prøv at lægge sten i forskellige størrelser fra 15-30 cm på den lange led i en lav trækasse og stil den i solen mellem krukke med nektarplanter. Både sommerfugle og guldsmede flyver højt, og vil måske synes om din rasteplass på 3. sal.

Byg til matriklens vilde beboere

Insekthoteller er snart allemandseje. Men ofte er konstruktionerne ikke specielt bi-venlige. Mens bænkebidere og ørentvist foretrækker det mere fugtigt og skyggefuldt og gerne vil have sprækker og andre små hulrum at gemme sig i, så vil bier og mariehøns gerne have det tørt og varmt i cylinderformede gange. Guldøjer og overvintrende sommerfugle foretrækker tørre lune sprækker, hvor de kan hænge i dvale. Gerne i furet bark. Det giver derfor god mening at lave flere små "hoteller", der kan stå i henholdsvis sol og skygge.

Et godt bihotel kan laves ved at bore huller i et stykke gammelt træ eller en stolpe. Bor i en svagt opadgående skrå retning. Bor huller med 6-15 mm i diameter. Mange arter foretrækker størrelsen omkring 8-10 mm i diameter, så lav flest af dem. En tommelfingerregel er, at gangen (borehullet) skal være ca. 10 gange så dyb som den er bred. Du kan også bundte bambusrør i forskellige størrelser og samle dem i kasser. Hæng bihoteller op et tørt sted eller sørg for et godt udhæng, der holder konstruktionen tør. Facaden skal vende mod syd eller sydvest, og indflyvningshøjden gerne mellem 1-1,5 meter over jorden. Her kan du møde rød murerbi i april-maj, blå murerbi lidt senere i maj-juni, og træboende bladskæreri flytter ind i juni-august.

Lav kompost-laguner til svirreflueres æg. Svirrefluer bestøver flittigt de vilde planter og gør ingen skade. De lægger deres æg i halvt omsat, rådne materiale, som godt fugtig kompost. Har du kompost på grunden, så tag en spandfuld og rør godt op med vand. Det må gerne have konsistens næsten som mudder. Læg det så ud i et ca. 5-10 cm tykt lag i halvskygge. De rådne plantedele vil tiltrække svirrefluer, som lægger deres æg der. Du kan også samle halvt omsat plantemateriale under havens buske og røre det op med vand. En god opgave for de helt små børn!

Der er mangel på gamle træer med redekasser både i byer og på landet. Du kan hjælpe både småfugle, ugler og tårnfalke ved at bygge redekasser. Dansk Ornitologisk Forening har lavet et skema med mål der er tilpasset forskellige fuglearters krav til kasse og indflyvningshøjde. Der er link til skemaet bagerst i hæftet.

Scorekort for biodiversitet i haver

Ved at bruge scorekortet for biodiversitet i haver, kan du hurtigt få et indtryk af hvor naturvenlig din grund er. Din grund kan få fra 0-60 point fordelt på syv hovedkategorier. Det samme areal kan godt give point i flere kategorier. Grunden får dog ikke flere point fordi arealet med fx blomstrende urter er dobbelt så stort som angivet i pointsystemet. Scorekortet er gengivet fra den videnskabelige rapport *Parcelhushaven – en del af byens natur* af Petersen et al., udgivet af Aarhus Universitet, DCE – Nationalt Center for Miljø og Energi i 2014. Du kan skrive i scorekortet her, eller du kan søge det frem ved at skrive "scorekort til haver" i søgefeltet i din browser og printe det ud.

Hvis du vil vide mere

Du kan finde mere inspiration til og viden om, hvordan du gør din grund mere vild og hvem du hjælper, i de materialer og hjemmesider der er listet nedenfor.

40 danske træer og buske. Skov- og Naturstyrelsen. Miljøministeriet, 1989.

Den Uendelige have. Rasmus Ejrnæs. Aarhus Universitetsforlag, 2016.

Fuglevenlig have. Knud Flensted. Dansk Ornitologisk Forening

Naturhaven – Den mangfoldige have. Katrine Turner, Lilli Gruwier og Lars Brøndum. Turbine, 2017.

Små dyr i hus og have. Lars-Henrik Olsen, Jakob Sunesen og Bente Vita Pedersen. Gyldendal 2009.

Små dyr i sø og å. Lars-Henrik Olsen, Jakob Sunesen og Bente Vita Pedersen. Gyldendal 2019, 4. udgave.

Sommerfuglehavn. Michael Stoltze, Mona Klippenberg og Susan Trolle. Gyldendal, 2020.

Nyttige links

www.dof.dk	Dansk Ornitologisk Forening
www.giftfrihave.dk	Giftfri Have
www.naturbasen.dk	Danmarks nationale artsportal.
www.oekologi.dk	Landsforeningen Praktisk Økologi
www.vildebier.dk	Vilde bier i Danmark
www.vildedyrihaven.nu	Vilde dyr i haven
www.vildmedvilje.dk	Foreningen Vild med Vilje

På <https://mst.dk/natur-vand/natur/national-naturbeskyttelse/invasive-arter/artsbeskrivelser/> kan du se hvilke plantearter du skal undgå at plante eller så i din have. De spredt sig alle voldsomt og er en alvorlig trussel for arter, der naturligt forekommer i Danmark.

Gift og gødning	Mulig points	Points for din have
Have uden brug af kunstgødning	2	
Have uden brug af sprøjtegift	5	
Krat og hegn		
En kvasbunke hele året rundt	2	
Min. 5 x 5 meter sammenhængende krat af træer og/eller buske	2	
Løvfældende danske buske og træer i skel/hegn/hæk	1	
Min. 5 forskellige insektbestøvede buske og træer i haven	1	
Uforstyrret jordbund og blade under flerårige buske og træer i skel/hegn/hæk	2	
Store træer og dødt ved		
Min. 1 stort træ, min. 50 cm i stammediameter	2	
Min. 1 gammelt træ med døde grene og huller, min. 40 cm i stammediameter	4	
Min. 1 levende løvtræ med råd og hulhed i stammen	4	
Min. 1 død liggende/stående stamme, min. 2 meter lang og 40 cm i stammediameter	4	
Urter og græsland		
Blomsterbed: Min. 30 m ² med min. 10 arter af insektbestøvede planter	2	
Uslået hjørne: Min. 30 m ² med min. 10 arter af danske planter, slås max 2 gange årligt	2	
Artsrig plæne: Min. 50 m ² , med min. 10 arter af danske planter	2	
Grønt tag med planter: Min. 10 m ²	1	
Grønt tag med planter: Min 100 m ²	1	
Min. 30 m ² blomstereng, grønt tag, indkørsel eller grusareal med min. 20 hjemmehørende danske plantearter	2	
Min. 100 m ² blomstereng, grønt tag, indkørsel eller grusareal med min. 20 hjemmehørende danske plantearter	3	
Eng og vandhul		
Fugtige/våde områder med eng- og moseplanter, min. 20 m ²	4	
Vandhul/havedam	2	
Vandhul/havedam, uden fisk	2	
Mineraljord, diger og volde		
Næringsfattig mineraljord, min. 30 m ² grus, sand, småsten eller brosten	1	
Stendige, min. 50 cm højt, 4 meter langt	2	
Jordvold eller skrænt, min. 50 cm høj og 4 meter lang	1	
Jordhøj eller bunke med sten eller næringsfattig jord, min. 50 cm høj og 5 m ²	1	
Husly til fugle, egerne og flagermus		
Bygninger, gamle træer eller redekasser med ynglende hulerugende fugle	2	
Bygninger, gamle træer eller redekasser med ynglende pattedyr (fx flagermus)	3	

Vil du vide mere?

Kontakt:
Natur & Miljøforvaltningen
Nytov 9
5500 Middelfart
www.middelfart.dk